

دار الفنون

الكتاب الأول في تاريخ و جغرافيا و ادبيات

فلسفة ، اجتماعيات ، تاريخ ، جغرافيا ، ادبيات

الكتاب الأول في تاريخ و جغرافيا و ادبيات

مدرجات :

طورفان حفریات و بو حفریاتك تورك تاريخ و مدنیتنه متعلق تاریخی [دوكتور كيزه]
 شرقی توکیو تورك خاقانلغىك احیاسی [م. شمس الدین]
 موزة هایونده موضوع بابلستان آبداتندن غوده آنك مقدس قاییق قاعده سی [دوكتور اونغر]
 تورکیا والسنة سامیه [اورام غالاتی]
 روسیه ده فکر حریتك انکشافی [یوسف بهجت]

زمره فسی

کچن دوس حقنده بعضی ایضاحات [پول ژانه] [احمد نعیم]
 کتابیات تحلیللری

استانبول — مطبعة عامرة

۱۳۳۳

شرقی توکیو، تورک خاقانلیکک ایجاسی

موهان خان ایله اوج کماله داخل اولان تورک شوکتی، دها (شاپولیو) خان زماننده، المحطاطه طوغری میل ایتمه باشلامشدی. موهان خانک خاقلری (قادیرقان) اورمانندن (ده میر قابو) ماوراسنه قدر امتداد ایدن واسع اولککینی اداره و تورک وحدتی محافظه ایدم بیلجک براققدارده اولمقلرنندن مملکت، آ ز زمان صوکره، چینلی سیاسیلرک منفور انتریکه لرینه کنیش بر ساحه اولمشدی.

موهان خانک ظفر پیرلانطه لرله مرصع شانلی تختی، قورقاق و بیلکی سز خانلره قالمش، بونلرک اطرافنده کندیلری کبی ادراک و حمیت زو کوردی بر طاقم چین سرسریلر طوپلانمش [۱] بو حالدن استفاده ایدن یابانچیلر ایسه، خان زاده لرک مشاورلکینی یاقالامشلردی. خاقانلرک لطف و عاطفتلرینه مستغرق اولان چینلی (چانغ - سون - چینگ) ایشته بوصورتله، تورکلر آره سنه صوقوله رق حاللرینی ایججه تدقیق ایتمش، ضعیف نقطه لرینی آرامش، اضمحلاللرینی انتاج ایدم جت تدبیرلری قورمش، خان زاده لر آراسنه اولدیریجی نفاق تخمیلری صاحپغه موفق اولمشدی. بونک نتیجه طبعیه سی اوله رق خان زاده لر آره سنده مدھش بر حرب باشلامش، خاقانلق تختی غیجیر دامه یه یوزطوتمش، چینلیر ایسه پرنسلر آراسنده کی نفاقدن واسع مقیاسده استفاده ایتمه باشلامشلردی. نهایت تعقیب ایتدکاری سیاستده موفق اوله رق میلادک ۶۳۰ تاریخنده تورک خاقانی (کیه - لی) ویا (هی - لی) خان اسیر؛ خاقانلرک سریر استقلالنی آلت اوست ایتدیلر.

[۱] کول تمکین کتابه سنده بو احوال شو صو - تله تصور ایدیلور : [آندا کیسره اینیسی قاغان بولمش . آرچی اوغلی آتی قانمان بولمش . آرچی آندا کیسره اینیسی آ - یسین تک قیلنمدق آرچی اوغلی آقانی تک قیلنمدق آرچی بیلیکسز قاغان اولرمش . آرچی یابلاق قاغان اولرمش . آرچی بویرقی یه بیلیکسز آرچی یابلاق ارمش . تومسن ، اوخون کتابه لری ، ص : ۹۸ ، ۹۹]
اوندن صوکره (یعنی تومیه و ایستمی خانلردن صوکره) کوچوک برادرلری خار اوامش . اوغللری خار اولمش . فقط ، کوچوک برادرلر بویوک قارداشلرکبی ؛ اوغللر بابالری کبی یاراتیلامش اولدقلرندن بیلیکسز خانلر ، قورقاق خانلر موقع اقتداره کچمشلر . بونلرک ضابطلری ده هپ بیلکسز وقورقاق ایشلر

اون سنه قدر دوام ایدن دور نکبتی متعاقب ، (سه - مو) نك (سه - لی - پی خان)
 عنوانیله تاتارستانده توکیو خانلغنی احیا ایدیور کبی کورنمسی برآز امید ویردیسدهده ،
 چوق کچمه دن بونك ، علی العاده بر چین والیسی اولدیغنی آکلاشلدی . متعاقباً صحنه یه
 آتیلان (چه - پی) و (نی - شو - فو) خانلرده هیچ برشیئه موفق اوله مدقلری کبی چین
 ایمپراطورینك اطاعتکار برروا سسالی اولمقدن ده قورتیله مدیلر . بر آراق (سیه - ی - تو) لر ،
 تورکستانده خاطری صاییلیر بر قدرت قازاندیلر سدهده چوق کچمه دن بونلرده انقراض
 چوقورینه یوارلانیدیلر .

نتیجه ده تورکلر ، استقلاللرینی غائب ایدرک کاملاً چین ایمپراطورلغنیك آغیر بویوندیرینی
 آلتنه دوشمش اولدیلر . فقط ، ملت محکومه حالنده یاشامغه آالشقین اولیان تورکلره ،
 اجنبی بویوندیرینی پک کران کلیوردی . تورکلر ، بر درلو ماضینك شانلی دورلرینی ، استقلالک
 طاتلی خاطرلرینی اونوته میور ، فرصت بولدقجه ، چنیلر قارشى اختلال بایراغی
 آچیلوردی .

نه چاره که بو کبی ملی حرکتلر ، دائماً چنیلرک قانلی پنجه لریله طور دیریلور ، عصیان
 چیقاران خان زاده لر سیاست میدانلرنده بوغازلانیور ، اختلاف انکشاف ایتمه دن باصدیر -
 یلیوردی . چنیلر حر یاشامغه آالشمش ، مفاخر ظفرله مالی شانلی ماضیلرینی اونوته مامش
 اولان بو قومی ، رفق ایله اداره ایده جکلرینه ؛ ایمپراطور (قای - تسونغ) ک وفاتندن
 سوکره ؛ شدت پولتیقه سنه رواج ویرمشلردی .

ذله آالشمش ، محکومیتله الفت ایتمش بر ملت ایچون بلکه شدت پولتیقه سی مشر
 بر نتیجه ویریر ، بویوندیریقن قورتیلیمق هوسنی قیره بیلیردی . فقط ، آرقه سنده بر
 سلسله شان وظفر کورن بر قوم ایچون بویله بر سیاست استبداد زنجیرلرینی قیرمق حرصنی
 تهییجدن باشقه بر نتیجه ویره مزیدی . وفی الحقیقه او یله اولدی :

چنیلر ، استرداد حریت داعیه سیله اورقایه آتیلان تورک پرنسیرینی سیاست میدانلرینه
 کوندرمکله سینئه ملت ده کی نائرة نفرتی ، کوروکله مکدن باشقه بر شی یاممش اولمدیلر .
 آقیدیلان بوقانلر ایسه ، یکیدن ده آتشین سیار ، داها فداکار اختلاجیلر یتشدیرمکه
 یاراد .

بر وقتلر معظم چین ایمپراطورلغنی ، شرقده قورمه دن غربده ده میر قاپی به قدر امتداد
 ایدن کنیش خطه اوزرنده موجه لهن سنجاقلری اوکنده ا کیلمکه مجبور ایدن خاقانلرک

خیالى توركلرك كوزى اوڭىدىن كىتىپ، اولكى دورلرك اعادهسى حرصى، قىللىرىنى ياقوب قاوورىيوردى. توركلر، چىنلىكلر كىندىلىرىنى بوسبوتون مو ايتىك غىزىمىدە اولدىقلىرىنى كورىيوردى، بويىلە فجيىع برىعاقىتە اوغرىمامق ايچون هر چارديه باش اورىيوردى.

اعاده استقلال تشبىللىرىنىڭ قانلى ماجرالىلە عقىم قالمىسى ايسە غىزىللىرىنى قىرە جىغىنە بالعكس جىراتلىرىنى آرتىرييوردى، كىنلىرىنى كوروكليوردى.

توركلر، غىزىت نفسلىرىنىڭ پايمال ايدىلمىسە، خان زادهلىرىنىڭ كوله اولمىسە، قىزلىرىنىڭ چىن اكابرىنىڭ سىرايلىرىنى تولدىرمەسە، تىمىل ايدە مىوردى. ذلت اسارت، روح ملتەدە اساسلى انتباه سىبب اوليور؛ فلاكتىك تىمادىسى ايسە استىخلاص حرصى تىپىچ ايدىيوردى. هر تورك، هر كون بر صورتلە جىرىمىدار اولان غىزىت نفس مىلى قورتارمىقدىن، ملتىك شانلى دورلىرىنى احيا ايتىمىكەن باشقە برىشى دوشونمىوردى. چونكى تىمادى ايدىن فلاكت دورەسى وجدان مىلى تىرىيە ايتىمىش، يىكى نسل؛ اسارت آلتىدە؛ باشقە بر روح ايله يىشمىشىدى. ملت خاقانى آرايور، خاقانلىقى ايتىيوردى، اجىندىلر حسابىنە قان آقىتمىق آرزو ايتىيوردى. بوتون بو تىظاھرات، فترت دورەسىنىڭ نىھىت بولىدىغى، اتحاد قوت توليد ايدىر حقىقتىنىڭ هر توركلەك دىماغىدە يرلىشىدىكى كوستىرن خىرلى امارەلر ايدى. خلق قىيام ايتىك ايچون، ملتىك بوتون طويغولرى شىخىنىدە تىكائىف ايتىمىش بر خان زادهنىڭ اورتاىە آتلىمەسە انتظار ايدىيوردى.

چىنلىلر، بى رحمانە اجرا ايتىدىكلرى اعتىساف وتىضىق ايله؛ بىلىمە يەرك؛ توركلردە شعور مىلىك طوغىمەسە خىدمت ايتىمىشلىرىدى. يىكى نسل، اجدادىنىڭ شانلى دورلىرىنى ياد ايدەرك اسكى دولت وشوكتى آرييوردى، كىمە دولت قازاندىرە جىغىنى صوروب طورىيوردى. چىنلىلر، اورتە يە آتيلان خان زادهلرك باشلىرىنى سياست ميدانلرىدە كىسدىكچە، توركلرك حس ايتىدىكلرى نفرت و عداوت اشتىداد ايدىيوردى، مىلى بر دولت قورمىق خىصوصىندەكى غىزىللىرى قوتلىيوردى.

هر تاثير كىندىسە معادل بر عكس تاثير توليد ايدىر يولنىدىكى قانون ازلى نىھىت بورادەدە تىجلى ايتىدى. وجدان مىلىك انتباهى، آغىرلىقى هر كون بر قات دىھا زىادە حس ايدىلن اجىبى بويوندىرىغىنىڭ تىضىقى، منقرىض سىلالە خاقانى يە منسوب پرىنسىلردىن (قوتلوغ) كىلادىك ۶۸۱ تارىخىدە اورتاىە آتلىمەسە سىبب اولدى. آز بر مدت ظرفىدە اطرافقە پىك

چوق تورك طوپلاندى. اللى سنه دوام ایدن مدد بردوره فلا كتدن صوكره، توركلر،
آتالرينك يوردينى، وجدانلرينك حريتنى، ملتلرينك استقلالنى استرداد ايجون تكرار
صحنه تاريخه آتيلديلر [۱].

[۱] تورك خاقانلغى احيا ایدن قوتلوق خاڭ بر اوغلى، ميلادك ۷۳۲ تاريخنده، بو قاره
كونلرك الملى خاطرملرني شو صورتله تصوير ابديور: [آرنچ بكارى بودنى توزسز اوچون
تابغاچ بودن تېلكين كورلك اوچون آراقچيسين اوچون اينلى آچىلى كينشور توكن اوچون بكلى
بودنلغ يوندشور توكن اوچون تورك بودن ايللك ايلين ايجينغو ايدمش. قاغانلادق قاغان ييترو
ايدمش تابغاچ بودنغه بكلك ايرى اوغلين قول بولدى. سيلك قيز اوغلين كون بولدى. تورك بكلك
تورك اتين اتى تابغاچ كلر تابغاچ اتين توتين تبغچ قاغانه كورمش. لك ييل ايشك كرجك بيرمش.
ايلكرو كون طوغغنده بوكلى قاغانه تكي سولير بيرمش. قوريزرو نمر قابغه تكي سولير بيرمش
تابغاچ قاغانه ايلين توروسين آلى بيرمش. تورك قره قغ بودن آنجه تيمش. ايلك بودن ارم ايلم
آماتى قانى؟ كمكه ايلك قزغفور من تير ارمش. قاغانلغ بودن ارم قاغانم قانى؟ نه قاغانه ايشك
كوجك بيرو من تير ارمش. آچچ تپ تابغاچ قاغانه ياغى بولمش. ياغى بولپ ايتنو يرا تونو
اومدق ياما اچكمش. بونجه ايشك كوجك بير تك كرو سغمتى بودن اولوره يين او روغسرتين تير
ارمش. بوقدو برير ارمش....] (تومسن. اهرخون كتابه لرى، ص: ۹۹، ۱۰۰).

تورك بكارى، تورك ملتى، طوغرى كيتمدكلرى، چينلبلره امنيت ايدهرك اتفاقلرني طلب
وكوچوك قارداشلر، بويوك قارداشلر، بررلرى عليهنه اوغلرله مشاوره ايتدكلرى، بكارله ملت
آره سنده منازعه قويدىنى ايجون تورك قومي، حكومت قوردىنى ملكنى الدن چيقارمش، خانلغه
اعلا ايتدىكى خاقاننى فائب ايتمشدى. توركلرك بك زاده لرى چين قومنه كوله، با كيزه قيزلرى
جاريه اولدى. تورك بكارى مى اسملرني براقديلر. چين بكارىنك چينجه عنوانلرني آلدیلر.
چين ايمپراطورينه تابع اولديلر. اللى سنه اونك حسابنه چايشديلر. شرقده قوتلى خان اولكه سنه
(چينه)، غربده ده مير قابويه قدر عسكر سوق ايتمش، اوراللى ضبط ايلشاردى. فقط
خاقانلارني، اولكه لرينى چين ايمپراطورينه قاپديرديلر. تورك قومي او كونلرى ياد ايدهرك،
دواته مالك بر قوم ادم، شمدى شوكت ودولتم هانى؟ كيمه دوات قازانديرهيم. باشلى باشمه
برخاقانم واردى. شمدى اوخاقانم نره ده؟ هانكى خاڭنك يولنده چاليشه جنم؟ ديمكه باشلادى.
بويله دهرك چينك دشمنى اولدى. دشمن اولدقدن صوكره ده يكيدين دولتى قورمق اميدينه
دوشدى. چينلبلر، توركلرك آرتق كندى حسابلرينه چاليشمدقلىرى كورنجه، تورك قومنى اولديرملى،
نسلنى قوروتملى، ديمكه باشلاديلر. توركلرك احساسنه كيريشديلر..

قوتلوغ (ایلنرس) ھانە

م ۶۸۱ - م ۶۹۱

خاقانلغى يىقان چىنلىلەر ؛ ايلك زمانلردە ، تورك ملتى تمثيل ايدە بىلە جىكلرى اميدىنە دوشمش ، ملحمەلردن آردە قالان توركلرى چىن داخلىنە يرلشديرمشلردى . فقط ، زمان كچدكجە بويلە براميدە قاپيامقەدە يانباقلارنى پك چابوق آكلادىلر . توركلرك ، حرىت واستقلاللارنى اعادە مقصدىلە ايكي دە براختلال چيقارملرى چىنلىلرك كوزلرىنى آچدى . بودفعە توركلرە قارشى يكي وبى آمان بر بولتيمقە تعقيبنە باشلادىلر . چىن ايچون دائىمى برعنصر اختلال وجدال تلقى ايتدكلرى بر قومك احساسى غايە ايدىنن بوسياست ؛ توركلر حقندە بالعكس پك ائى بر نتيجە ويردى .

چىن عادتلىرىلە الفت ايدن ، چىنلىلرلە قارىشمقە باشلايان توركلردە بويكى سياست اساسلى برانتباهە سبب اولدى . ھر توركك قلبندە چىنلىلرە قارشى درين بر نفرت ، انتقاچو بردشمنلق اوياندى . حرىت واستقلاللارنى اعادە ، خاقانلقلارنى احيا امللرى ، الك مقدس برمفكورة مليە حالى آلدى .

بوحسياتك زيادە منقرض سلالە خاقانى پرنسلرندە تكتائف ايتديكندن ، اختلالرە بونلر اوك آياق اوليورلردى . چىنلىلر ، حسيات مليەنى اولديرمك ايچون ، خاقانلغى اعادە مقصدىلە اورتاىە آتيلان تورك پرنسلرىنە الك آغير جرالرى تطبيق ايتدكلرى حالە ، سينە ملتەدە اويانان ناثرە عشقى سونديرە ميور ، بالعكس داھا زيادە آلە ولنديرييورلردى . ھردفعە كى تشبثك فجيە صورتدە عقيم قالمەسنە رغبأ ، تورك پرنسلرى ينە قطع اميد ايتيور ، فرصت بولجقە استقلال بايراغنى آچيورلردى . چونكە ، عزيم وجسارت ، ايمان ومئاتلە نهايت بركون موفق اولە جقلرىنە قانع بولينيورلردى .

ايشە بو قناعتلە ايدى كە صوك تورك خاقانى (ھىە - لى خان) سلالە سەندن (قوتلوغ) ^[۱] خان ، تورك بىكلرندن (آسەتە - يوشن - چىن Asete-Yuen-tchin) لە

[۱] موسيو Deguignes ، كىەلى خان نسلندن اولدينقى تەصرىخ ايتديكى بو پرنسك اسمى چىن

وقايەنامەلرندن (آسنا - قو - تو - لو Assena-kou-to-lo) شىكلندە موسيو G. Schlegel

[Stele funeraire, p. 23] (قوت - تو - لوق Koute-thou-louK) صورتندە موسيو

Stanislas julien [Docum. Hist. sur les Tou. p. 26] ، (قو - تو - لو Ko-to-lo) طرزندە

برابر یکر می یدی کشی دن عبارت ، فقط ، فداکار بر آووج قهرمانله تورك خاقانلغنی احیا ایتك ایچون صحنه یه آتیلدی و موفق اولدی . قوتلوغ خانك ، چینه قارشى اعلان عصیانله طاعه چیقدیغی خبری شایع اولور اولمز اطرافده کی تورك کنجلری یانه قوشه رق ، قوتی یتش کشی یه ابلاغ ایتدیله [۱] .

بر آووج قهرمانله چین کی قوی و معظم بر دولته قارشى تورك خاقانلغنی احیا یه تشبث ایدن قوتلوغ خان ، بو یتش کشیلك مفرزه سیله اطرافه هجوملره باشلادی . وقوعبولان عریده لرده ، جسارت و درایتله هر کسی کندیسنه مفتون براقدی . استقلال و حریت عشقیله یانان تورك دلاورلری باشنه طوپلانمقده دوام ایلدیله . بوضورتله قوتی یدی یوز کشی یه بالغ اولدی . آرزومان صوکره ؛ یعنی معیتی بش بیك کشی اولور اولمز ؛ کندیسنی خان اعلان ایلدی [۶۸۱] [۲] .

بونك اسکی توزکجه ده (بختیار) معناسنه اولان (قوتلغ) لفظندن محرف اولدیغی شبهه سزدز . قوتلوغ ، پرنسك اصل اسمی اولیوب ، موقیقاتی متعاقب کندیسنه ویرلش بر لقب اولسی محتملدر . اورخون کتابه لرند قوتلوغ خان (عیى ملك) معناسنه اوله رق (ایلترس خان) عنوانیله یاد ایدلمکده در . [۱] ده غینی . هونلر تاریخ عمومیسى . ح : ۱ . ق : ۲ . ص : ۴۴۷ . تومسن . اورخون کتابه لری . ص : ۱۰۱ و پسدلو ، ص : ۴۶

[۲] [قوتلو] نك تورك خاقانی اعلان ایدیلدیکی تاریخ ، میلادك ۶۸۱ - ۶۸۳ سنه لری اره سنده تردید ایدلمکده در . موسیو (G. Schlegel) بو زمانی میلادك (۶۸۱) نجی سنه سی اوله رق قبول ایدیور . حالبوکه موسیو (Deguignes) ، قوتلوغ خانك استقلالندن میلادك ۶۸۲ تاریخنه عائد وقوعات میاننده بحث ایتکده در . چین وقایعنامه لرند توکیولره دائر موجود اولان وثائقی جمع ایدن (ایستانیسلاس ژولیه ین) ایسه (قو - تو - لو) نك یعنی قوتلوغ خانك (یونگ - شون) (Jung-chun) دورینك برنجی سنه سنك آلتنجی آینده چین حدودلرینه هجوم ایتش اولدیغنه دائر بر وقعه حربیه نقل ایتکده در . چین تقویملرینه نظراً (یونگ - شون) دورینك برنجی سنه سی ، میلادك ۶۸۲ تاریخنه مصادف ایسه ده قوتلوغ خانك چین حدودلرینه تجاوز ایده بیله جك قدر باشنه بر قوت طوپلامسی ایچون بو تاریخدن هیچ اولمزسه بر سنه اول خان اعلان ایدلش اولسی ایجاب ایدر . اورخون کتابه لرینی حل ایدن موسیو (Thomsen) (تومسن ، اورخون کتابه لری . ص : ۶۵) ، تاریخ استقلال اوله رق میلادك (۶۸۱) نجی سنه سنی ترجیحه متمایل کورونمسی ده بوملاحظه یه مستند اولمیدر . کول تیکن آبد سنده تورك دور نکتبندن بحث ایدیلرکن (الک ییل ایشك کوجك بیرمش) دینیله رك بو مدتک الی سنه اوله رق کوسترلمسنى وهیه لی خانك اسارتك ده میلادك ۶۳۰ تاریخنه مصادف اولدیغی محقق بولمسنی نظر اعتباره آله رق بزده موسیو (Thomsen) و موسیو (Schlegel) ك رأیلرینی ترجیح ایلدك .

قوتلو خانك ايلك ايشى، اجدادىنىڭ (تورە) لىرىنى احياء، اردوسىنى اسكى تورك تشكىلاتى كورە تنظيم ايتىك اولدى. بو خصوصىدە كوستردىكى درايت، ھركىك حىرت وحرمتى جلب ايتىدىكىدىن، تىبەسى كوندن كونه تزايد ايتىدى. اردو كاهندەكى انتظام وتورە پرستىك، عسكرى انضباطە مفتون اولان قاتارستان خلقى آرە سىندە شان وشەرتىنىڭ زيادە آرتىردى. بوسا يەدە مشكلات چىكىمىزىن قبائل مجاورەبى تىحت انقيادە آلە بىلدى. ملكى توسع، تىبەسى تىكتر ايتىدى. مملكتىنى توركلارك قديم تشكىلاتى كورە (توليس) يعنى شرق جەھتى^[۱] و (تاردوش) يعنى

[۱] اورخون كىتابە سىندە كورىيان و (تومسن)، (رادلوف) و (شاوان) طرفلرىدىن (توليس tolis، تولس teulès، تولوس tölös) شىكارىندە اوقونان بولكەنك اسكى توركلار طرفىدىن، توكيو خاقانلغىنىڭ شرق جەھتىگە اطلاق ايدىلن بر اسم اولدىنى آكلاشيلور. اورخون كىتابە سىندە (توليس بولدىغ) يعنى (توليس قومى) دىيىلن خلقك چىن وقايعنامە لىرىنىڭ (چە - لە tche-le) و (تىە - لە tie-le) نامى وىردىكلرى قبائلك ھىئت عمومىيەسى اولدىنى شەبەسىزدەر. چىن وقايعنامە لىرىدىن (تانغ - شو tang-chou) دە (تىە - لە) لرك اون بش قىبىلەدن مەركب اولدىكلرى كورىليور : ۱ - يوش - ھو Yuen-Ho وياھوئە - ھو Houei.Ho (اوبغور)، ۲ - سىيە - ين - تو Sie-yen-to (سپرتاردوش)، ۳ - كى - پى - يو Ki-pi-yu، ۴ - تو - پو to-po، ۵ - قو - لى - قان (سپرتاردوش)، ۶ - تو - لان - ھو to-lan-Ho (تلائغوت)، ۷ - پو - قو pou-ko، ۸ - پا - يە - قو pa-ye-Kou (بايرقو)، ۹ - تونغ - لو tong-lo (تونغرا)، ۱۰ - ھوش - ھو Hoen، ۱۱ - سە - كى Se-Kie، ۱۲ - ھو - سىيە Ho-sie، ۱۳ - ھى - كى Hi-Kie، ۱۴ - آ - تىە A-tie، ۱۵ - پە - سى pe-si.

بواون بش قىبىلەدن ك مەملرى اوبغورلر ايلە سىيە - ين - تولىر ايدى. بولر دىكر بر مە - الە دە موضوع بحث ايدىلە جىكدەر. دىكرلرى حقىندە چىن منابىندە كوريلن معلوماتى بروجە آتى نقل ايدىيورز: (۳) - چىن وقايعنامە لىرىندە (كى - پى Ki-pi) نامىلە دە ياد ايدىلن (كى - پى - يو) لر، (يەن - كى Yen-ki) نك يعنى (قاراشار Karachar) ك شمال غرىبىندە (اينغ - سو Yng-so) وادىسىندە اقامت ايدىيورلردى. مىلادىك ۶۳۲ تارىخىندە (كى - پى - ھو - لى Ki-piHo-li) اسمىندە كى باشبوغلىرى چىنە عرض انقياد ايلدىكىدىن بولر (قانغ - چە تۇ Kang-tcheou) ايلە (لە آنغ - چە تۇ Leangocheou) آرە سىندە اسكان ايدىلر. مىلادىك ۶۵۲ تارىخىندە چىن ايمپراطورى طرفىدىن غرىبى توكيو خانى (آ - شە - نا - ھو - لو A-che-na-Ho-lou) يە قارشى آچىلان حربىدە (كى - پى - ھو - لى) و قىبىلەسىنىڭ مەم بررول ايلەلر. (۴) - (تو - پو to-po) لر، (كىەن - قوت Kien-Koen) لرك يعنى (قىرغىز) لرك شىرقىندە و (ھوئى - ھو Hoï-Ho) لرك يعنى (اوبغور) لرك شىمالىدە كىچوك بر كولاك جنوبىدە اوطورىيىرلردى. (۵) - (قو - لى - قان Ko-li-kan) لر (اورخون كىتابە لىرىندە بولرە قورىقان نامى وىريليور) (ھان - ھاي Han-Hai) نك شىمالىدە ساكن اوليورلردى.

غرب جہتی [۱] ناملریلہ ایکی یہ آیرہ رق ہر برینہ برر خدیویمنی (بابغوغ)

اوپوردقلری اراضینک شمالندہ برکول بولنیوردی . (تہ - لہ) قبائلندن چین پاتختہ اک اوزاق اولان (قو - لی - قانلر) ایدیلر .

(۶) — (تو - لان - کو To-lan-ko) لر چین منابعندہ (تو - لان To-lan) نامیلہ دہ یاد ایدلمکدہ در . بونلر ، سیہ - یں - تو (سیر تاردوش) لرك شرقندہ و (تونغ - لو Tong-lo) نری بویلرندہ بولنیورلردی . (۷) — پو - کو Pou-Kou لر ، تو - لان - کو لرك شرقندہ اقامت ایدیورلردی . (۸) — پا - یہ - کو Pa-ye-kuo لر - کہ بونلر کول تیکن و بیلکہ خان کتابہ لرنده (بایرقر) نامیلہ یاد ایدلمشلدرد - چولک شمالندہ بیک (لی li) بعدندہ (پو - قو) لرك شرقندہ تصادف ایدن منطقہ دہ اوپوریورلردی . (۹) — تونغ - لو tong-lo لر ، (سیہ - یں - تو) لرك شمالندہ و (تو - لان - قو) لرك شرقندہ بولنیورلردی . (۱۰) — هوئن Hoen لر ، تہ - لہ قبیلہ لرینک اک جنوبی قوللرینی تشکیل ایدیورلردی . موسیو (ادوارد شاوان) ، هوئن Hoen اسمیلہ ، شرقی رومامورخلرندن (تہوفیلاقت سیموقاٹا Theophylacte Simocatta نك اویفور (Oύωρ) لردن بر قبیلہ اولدیغنی خبرویردیکی (Xeuuvvé) هه ثونہ) اسمی آرہ سندہ بر مناسبت کورمکدہ در . معلوم اولدیغنی اوزرہ بونلر ، (اوآر Oύάρ) لرلہ برابر (اوآرشونیت Ouarchonite) دینیلن قومی تشکیل ایتمش ، آلتنجی عصر میلادی واسطنہ طرغری ، بیزانس ایمپراطورلنی اراضیسنہ التجا ایدہ لرك اورادہ یاکلش اولہ رق کندیلرینہ (آوار Avar) نامی ویریلمشدر . حال بوکہ حقیقت حالہ بونلر ، (تہوفیلاقت) ک دیدیکی کبی (ساخته آوار pseudavares) لرایدیلر . (۱۱) — سہ - کیہ Se-Kie لر ، یں - تو Yen-to (تاردوش) لرك قدیم قرارگاهلرینی اشغال ایدیورلردی . (۱۲) — هو - سیہ Hou-sie لر ، (تو - لان - قو) لرك شمالندہ ساکن اولیورلردی . (۱۳) — ہی - کیہ Hi-Kie لر ، تونغ - لو (تونغرا) لرك شمالندہ بولنیورلردی . (۱۴) — آ - تہ A-tie لر ، چین منابعندہ هو - تہ Ko-tie ، ہہ - تہ Hie-tie نامیلہ دہ یاد ایدلمکدہ لردر . (تانغ شو tang-chou) دہ ، بونلرک نرہ دہ اوپوردقلرینہ دائرہ ہیچ برشی سویلہ نیلمہ مشدر . فقط ، دیگر وقایعنامہ لردہ ، چین ایمپراطورینک میلادک ۶۴۷ تاریخندہ (آ - تہ) لرك اوپوردقلری اراضیدہ (کی - تیہن Ki-Tien) سنجاغنی تشکیل ایتدیکی خبر ویریلیور . (لی - چاٹو - لو li-tchao-lo) نك جغرافیا لغتندہ (کی تیہن) سنجاغی ، (قان - صو Kan-sou) ایالتندہ (نینگ - ہیا ning-Hia) متصرفلنی اراضیسی اوزرندہ کوسترلمکدہ در . [ادوار شاوان ، غرب توکیولرینہ دائروثیقہ لر : ص ۸۷ ، ۸۸] چین وقایعنامہ لری بوقبیلہ لرك ہیئت عمومیہ سنی بعضاً (تہ - لہ) بعضاً دہ (هوئی - ہو) یعنی اویفور نامی آلتندہ یاد ایتمشلدرد . آکلاشلدیغنہ کورہ (هوئی - ہو) اولجہ (تہ - لہ) لردن بر قسم تورکلرک اسمی اولدیغنی حالہ بالآخرہ بوتون بوقبیلہ لره تشمیل ایدلمش ، (تہ - لہ) یرینہ (هوئی - ہو) قوللانیدمشدر . موسیورادلوف ، (تولوس tolos) لفظنک آلتای قبیلہ لری آرہ سندہ الیوم حالہ اسمی اولہ رق موجود اولدیغنی خبرویریلیور . [Radloff, Au-Sibirien, I, p. 126, 179, 246] موسیو نومسن ایسہ ، اورخون آبدہ - سندہ (تولیس بودنغ) ، چین وقایعنامہ لرنده (تہ - لہ) و (هوئی - ہو) دینیلن تورکلرک طقوز اوغوزلر اولدیغنی ادعا ایتکدہ در .

(۱) برنجی اورخون آبدہ سنی رکز ایتدیرن بیلکہ خالک - کہ قوتلوغ خالک اوغلیدر - آبدہ

و (شاد) [۱] نصب ایلدی . اورخون کتابه لرندە قوتلو خانك اوغلى طرفندن پدرينك اتمك اجرا آتته دائر ويريلن بومعلومات ، خاقانلغى احيا عزيميله اورتايه آتيلن بوذاتك ، درعهده ايتديكى آغير وظيفه نك بحق اهل اولديغنى بك كوزل كوسترمكده در .
قوتلوغ خانك بالخاصه اسكى تشكيلات مليه ني احيا ايمه سي ، عدالتكار براداره تأسيسنه چالشمه سي ، ملی (توره) لره صوك درجه حرمت ورعايت كوسترمه سي [۲]

اوزرينه يازديغى كتابه ده [۲۴ ياشمده ايكن (يعنى ميلادك ۷۰۷ ، ۷۰۶ سنه لرندە) تاردوش قومي اوزرينه شار اولدم .] ديمش اولسنه وچين وقايعنامه لرندە مه چو خانك ميلادك ۷۰۶ سنه سنده غرب جهتي قوماندانلغى قوتلوغك اوغلى (مه - كي - ليه ن) ه يعنى بيلكه خانه ويرمش اولديغى مصرح بولمسنه نظراً ، (تاردوش) لفظنك شرقى تورك خاقانلغىك غرب طرفلرينك اسمى اولديغى آكلاشيمايور . اورخون كتابه لرندە بوجهتلرده اوطوران قوملره (تاردوش بودنغ) يعنى تاردوش قومي دينيلمكده در .

[۱] (يابغوغ) و (شاد) اسكى توركلرده وزارت و قوماندانلق داها طوغرىسى خديويت كې ايكي بويوك مسند ايدى . توكيو خانلغىك تشكىلاتنه كوره برىسى غريبده ، ديكرى شرقده اولقى اوزره ايكي (شاد) واردى . [jour, as. 1364 p. 4 72 et suiv.] . چين وقايعنامه لرندە نقلأ توكيولرك تشكىلاتندە بحث ايدن اسكى مؤلفرك (شه - هو Che-Hou) (موسيو ده غينى كې) ويكي مؤلفرك ده (يه - پو Ye pou) ، [schlegel, La stél funéraire du Tegin giogh p.6.] ديه بررتبه ذكر ايتدكلرى كوريليور . (شه - هو) ويا (يه - پو) نك اورخون كتابه سنده كوريلن (يابغو) نك محرف شكللى اولدقلرنده شبه يوقدر چين وقايعنامه لرندە توركلره مخصوص بر عنوان اوله زق كوستريلن (شه che) ويا (شات chat) لفظلرينك ده ينه اورخون كتابه لرندە كوريلن (شاد) دن محرف اولدقلرى محققدر . ايستانيسلاس ژوليه ن ، [توكيولره دائر وثيقه لر ، ص : ۲۷] ينه توركلره هائذ عنوانلردن اولقى اوزره (شه - ته - له Che-te-le) ديه بررتبه ذكر ايديليوركه بوده (شاد تكيين) ديمك اوله جقدر .

[۲] اورخون كتابه سنده قوتلو خانك ظهور و ايلك اجرا آتتى اوغلى شوصورتله تصوير ايديليور : [اوزه تورك تكريمى تورك ايدوق ييرى سوبى آنجه ايتمش . تورك بودن يوق بولزون تين بودن بولچون تين آقام ايلترس قافانغ او كم ايل بيلكه قاتونغ تكري توبه سنده توتب يوقرو كوتورمش . ارنج آقام قاغان تى يكرمى ارن تشقمش فاشرا يوريور تين كو ايشيدب بليقداق تشقمش قاغداق ايتمش تيريلپ يمش ار بولمش . تكري كوج بير تك اوچون آنم قاغان شوسي بوري تك ارمش ينيى قويي تك ارمش . ايلكرو قوريجرو سولپ تيرمش قوبارتمش قيمنى يى يوز ار بولمش . تى يوز ار بولب ايلسرمش قاغان سرمش . بودنغ كون اتمش قول اتمش بودنغ تورك توروسون ايچغمش بودنغ آچوم آيام تورو سينجه ياراتمش بوشخورمش . توليس تاردوش بودنغ آندا ايتمش

غنماتہ مربوط ، تورہ سنہ اطاعتکار ، عدالتہ مفتون برملتک روحی قازانق ایچون اک ای واسطہ لر ایدی .

قونلوغ خان بو واسطہ لر دن حقیلہ و تمامیلہ استفادہ ایتک یولنی بیلیمش اولدینی ایچوندرکہ ملت کندیسنه (ایلترس خان) یعنی دولتی احیا ایدن خان ، زوجہ سنہ ده (ایل بیلکہ خاتون) یعنی دولتی طانیان خاتون عنواتی ویرمشد [۱] .

یابغوغ شادغ آندہ بیرمش . [تومسن ، اورخون وینسه ئی کتابہ لری . ص : ۱۰۰ ، ۱۰۱ ، ۱۰۲] . یوقاری ده تورک تکریمی ، تورکلرک مقدس ارضی و صوبی (او وقت تورکلر کوکی ، یری ، صوبی و سائر عناصری مقدس تلنی ایدرلردی) تورک قومی محو اولسون تکرار دیرلسون دییه پدرم ایلترس خانی والدهم ایل بیلکہ خاتونی یوکسلتمش . بونک اوزرینه پدرم خان ، یکرمی یدی کشی ایله طیشاری چیقمش . بونلرک چیقدیغنی طویان شهرده کیلر طاغہ چیقمش ، طاغده کیلر آشاغی اینمش . طویلانوب یتمش کشی اولمش . تکرری قوت ویردیکی ایچون پدرم خانک عسکری قورت کبی دشمن ده قویون کبی اولمش . ایلری یه کیری یه عسکر سوق ایتمش . برچوق آدم طویلانمش . بو صورتله یدی یوز کشی اولمش . یدی یوز کشی اولقدنصکره ، خانلری اولسکسز ، اولسکهلری خانسر براقمش . اقوامی قول ، جاریه ایتمش . ملتلی تورک تورہ سی ایله حیرتده براقمش . کندیلرینه اجدادمک قانونلرینه کوره تشکیلات قورمش اولنری هیجانه کتیرمش . تولیس و تاردوش قوملرینی اوراده برلشدیرمش . بونلره (یابغو) و (شاد) ویرمش .

[۱] موسیو له ئون قاهونک introduction à l'histoire de de l'Asie, les Turcs et les Mongoles آسیا تاریخنه مدخل ، تورکار و موغوللر) عنوانلی اثرنده [ص : ۷۹] اورخون کتابہ لرندہ کی (ایلترس) کلمه سنی (qui vivifie le peuple) یعنی ملتی احیا ایدن و (ایل بیلکہ) لفظنی ده (qui connaît le peuple) یعنی ملتی طانیان طرزنده ترجمہ ایتمش اولدینی کورولور . مؤلفات شرقیه ده (ایلترس) لفظنه تصادف ایدیلہ مہ مش ایسه ده ابوالفضل رشیدالدینک (جامع التواریخ) عنوانلی کتاب اشهریلہ (ابوالغازی بهادرخان) ک (اوشال شجره ترکیه) سندہ بولفظہ قریب اوله رق (ایل ایلتریر) و (ایل ایلتر) کلمه لری موجوددر . ابوالفضل رشید ، اویغورلردن بحث ایدرکن (ایشکل) اویمافنک رئیس (منکوبای) ک (ایل ایلتریر) و (اورقندر) اویمافنک رئیس ده (کول ایرکین) عنوانلریله اویغور خانی اعلان ایدلمش اولدقلرینی خبر ویرمکده در . [جامع التواریخ ، ج : ۱ بریزین طبعی] . ابوالغازی بهادرخان ایسه ، ینہ اویغورلردن بحث ایدرکن : [اون اویغورغہ هرکیم تورابولہ (ایل ایلتر) تیدیلار . توقوز اویغورغہ هرکیم تورابولہ (کون ایرکین) تیدیلار] دیور . [اوشال شجره ترکیه ، ص : ۲۵ روسیه طبعی] .

بیلکہ لفظنه کلنجہ ، چینلیلرک بولفظی تحریف ایدرک (پی - کیه pi-kie) شکانہ صوقش اولدقلرینی کوریورز . (Déveria) اویغور خانلرینه نشانلانان چین پرنسسلرینک (قونخ - چو kong-tchou) عنوانلرینه (پی - کیه pi-kie) علاوه ایدیلرک (پی - کیه - قونخ - چو) دینلیدیکنی

قوتلو خان، صحنه جداله آتیلدینی زمان قارشوسنده، چین کی بویوک بر دولته طقوز اوغوزلر، [۱] قیرغیزلر [۲]، قوریقانلر، اوتوز تاتارلر، و ختای تاتارلری

ازدواج و قوعندن صوکره ایسه، یالکز (پی - کیه خاتون) عنوانیله یاد ایدلکارینی ادعا ایتکده در. تومسن، اورخون کتابلری، ص، ۱۴۵.

فقط؛ بوادها مقارن حقیقت اولسه بیلکه، بیلکه خاتون عنواننک اویغور خانلرینک زوجه لرینه و چینلی پرنسسلره منحصر اوله میه جنی شبهه سزدر. اصل که قوتلوغ خانک چینلی اولیان زوجه سینه (ایل بیلکه خاتون) عنوانی ویرلش اولدینی اورخون کتابه لرندن آکلاشلمقده در. دیوان لغات الترک ده (بیلکه) حقنده ویریلن ایضاحات ده بومطالعہ بی تأیید ایدیور.

[۱] اورخون کتابه لرندن طقوز اوغوزلرک، توکیو خاقانلغی شمال شرقیسنده یعنی (تولا tola) و (سلنغا Selenga) نهرلری بویلرنده ساکین اولدقلری اکلاشلمقده در. حالبوکه چین وقایعنامه لری اورخون کتابه لرینک یازلدینی زمانده بورالرده (هوئی - هو Hui-Ho) لرک یعنی اویغورلرک اقامت ایتدکلرینی کوستریورلر. موسیو (تومسن)، اورخون کتابه لرله چین تاریخلرینی قارشولا. شدیدرق، اویغورلرله طقوز اوغوزلرک عینی بر قوم اولدقلرینی بحق ادعا ایلکده در. شو حالده چین تاریخلرنده اولجه (تیه - له) که اورخون کتابه لرنده تویس قومی دینیایور - صوکره (هوئی - هو) یعنی اویغور نامنی آلان تورکلرک طقوز اوغوزلر و اورخون کتابه لرنده بازقاغان (Baz gagan) دینیلن خانک ده، بونلرک باشبوغی اولدیغنه حکم ایتک لازمکیور. (تاریخ جهان کشا) صاحبی آنا بک علاءالدین جوینی ایله جامع التواریخ مؤلفی ابوالفضل رشیدالدینک طقوز اویغورلرک یوردینی (سلنغا) و (تولا) بویلرنده کوسترملری ده موسیو (تومسن) ک ادعاسنی بوسبوتون قوتلندیرمکده در. اسکی عریجه تاریخلرده اویغورلره ویریلن (تغزغز) اسمنک (طقوز اوغوز) ک معربی اولدینی دوشونیلیرسه بو ادعایه داها زیاده قیمت ویرمک اقتضا ایدر.

اکلاشلدیغنه کوره بوقوم، اولجه اوغوز اسمنی طاشیمقده ایکن بالآخره، اویغور آدیله یاد ایدلکه باشلامش، یاخود بو صوکره کی اسم، بر چوق قبیله لرک اتحادندن طوغان هیئتک نام سیاسی اولشدر. موسیو تومسن، اسکی زمانلرده چینلیلر طرفندن اویغورلره ویریلن (وو - هو Wau-Hou) و (وو - هو Wau-Ho) اسملرینک، (اویغور ouigaour) لفظندن زیاده (اوغوز Ogouz) لفظنه مقارنتلری اولدیغنی ادعا ایدیور.

[۲] قوتلوغ خان زماننده قیرغیزلر یوقاری ینسه ئی نهری (یعنی قام Kém وقامچیق Kemtchik) بویلرنده اقامت ایدیورلردی. اشغال ایتدکلری اراضینک جنوب حدودی، (تانغولولا Tangnou-ola) طاغیرینه قدر اوزانیوردی. قیرغیزلر، توکیو خاقانلغی زماننده استقلاللرینی محافظه ایتملرسه ده، بالآخره یعنی میلادک سکزنجی عصری اورتهلرنده اویغورلرک نفوذی آلتنه دوشمشلردر. فقط، بوقوم، صوکره لری قوت و استقلاللرینی قازانمش و میلادک ۸۴۰ تاریخنده اویغور خانلغی بیقمشلردر. قیرغیزلرک، چین تاریخلرنده مختلف زمانلرده [کیه - کهن - قوئن Kien-kouen - بواسمک کیهن Kien وقام Kem نهرلرینک اسملرینه نسبتله ویرلش اولدینی شبهه سزدر - کیه - قو Kie-Kou، کی - قو Ki-ko - موسیو Schlegel بواسمکی خیت - قوت Khit-Kout شکلنده ضبط ایدیور. - (هیا - کیا - چه Hia-Kia-sze (هاکاس Hakas)، کیه - کیا - چه Kie-Kia-sze] ناملرینی آلمش اولدقلری کوریلیور. موغوللر دورنده ایسه، قیرغیزلره (کی - لی - کی - چه Ki-li-ki-sze) لردنیلیوردی.

کبی قوتلی دشمنلر بولمشدی . بوتون بودشمنلره قارشى ، تورک خانلغى احیایه موفق اولیشى ، نه درجه لرده شایان حیرت برعزم وشجاعتله متصف اولدیغنى کوسترین باهر بر دلیل در .

فی الحقیقه ، قیرغیزلر ، او وقته قدر استقلاللارینی محافظه ایتیش اولدقلری کبی طقوز اوغوزلر ، قوریقانلر ، ^[۱] اوتوز تاتارلر ^[۲] ، قتای ^[۳] و تاتابی ^[۴] لرده شهامت و حربجولقله اشتہار ایلشلردی . بوتون بومدهش مخالفلره قارشى جیقماق ایچ-ون ،

[۱] اورخون کتابه لرندہ (قوریقان Kourikan) لر دینیلن قومک چین تاریخلرندہ (قو-لی-کان Kou-li-kan) ویا (قو-لی-هان Kou-li-Han) دینیلن قوم اولدیغندہ شبہه یوقدر . چین وقایعنامہ لرندن (تانغ - شو) دن آکلاشلدیغنه کوره قوریقانلر ، (هوئی - هو) لردن یعنی اویغورلردن بر قسم اولوب او وقت ، بايقال کولنک شمالندہ اقامت ایدیورلردی . موسیو رادلوف ، بوکون (یاقوت Yakoute) تابی طاشیان تورک لک ، بواسکی (قوریقان) لر نسلندن اولدقلرینی ادعا ایدیور . [Radloff. Aus. Sib, p. 133 et suiv.]

[۲] چین مؤلفاتندن آکلاشلدیغنه کوره قوتلوغ خان زمانندہ اوتوز تاتارلردینیلن قوم ، بايقال کولنک و (خینگان Khingan) سلسله سنه طوغری (یابلوننوی Yablonnaï) طاغنک جنوب و جنوب شرقیسنده ، (کیرولون Keroulon) نہری منطقه سنده اولدقجه محدود برارضی اشغال ایدیورلردی . بونلر غربده طقوز اوغوزلر یعنی اویغورلرایله شرقده ایبه (قتای Kitai) لرایله قومشو بولنیورلردی . چین مؤلفاتندہ (تا-تا ta-ta) اسمنک آنجق طقوزنجی عصر میلادی بدایتندہ ذکر ایدیلکه باشلانیش و بالخاصه موغولارہ اطلاق ایدیش اولدینی آکلاشیلور . موسیو (فلاپروت) ک پک طوغری اوله رق ادعا ایتدیکی وجهله چینلیلر هیچ بر وقت تورکلری (تا-تا) اسمیله یاد ایتمه . مشلردر . [Klaproth, Asia polyglotta, p. 202 et suiv.] . مستشرق شہیر موسیو شوت [Schott, Alteste nachrichten von Mongolen und tataren, p. 445, 468] ایله اورخون کتابه لرینی حل ایدن موسیو تومسن [Thomsen p, 140 note] کده بوخصوصده فلاپروتله هم فکر اولدقلری کوریلور .

[۳] اورخون کتابه لرندہ (قتای qytai) دینیلن بوقوم ، تاریخده (خیتان Khi-tan) نامیله اشتہار ایلشدر . خیتانلر بوکونکی (مانچوریا) نك وسط طرفلرندہ اقامت ایدیورلردی . فلاپروت خیتانلری تونغوز ویا موغول عرقندن عدا ایتکده در . [فلاپروت] . آسیانک تاریخی تابلولری . ص : ۸۷ ، ۱۵۹ . تومسن . اورخون وینسه ئی کتابه لری ص : ۶۱ . نوط [

[۴] اورخون کتابه لرندہ دائما (قیتای) لرله برابر ذکر ایدیلن (تاتابی Tataby) لک ، چین تاریخلرندہ (هی Hi) نامی ویریلن قوم اولسی محتملدر . فی الحقیقه کتابه ده (تاتابی لر دائما) (قیتای) لرله برلکده ذکر ایدلدیکی کبی ، چین وقایعنامہ لرندہ ده (هی Hi) لک اسمی دائما (ختان Khi-tan) لک یاننده کورولمکده در .

حیرت بخش برشجاعت ، ییلمز برعزم لازمدی . قوتلو خان ، بوغزمی کوسترمش ، قرق یدی دفعه سفره جیقمش ، یکریمی کره دشمنلریله چارپشمش وهدسندده موفق اولمشدر [۱] . قوتلوغ خانك، چین سفرلری ، بویوك برحرص انتقامله اجرا ایدلمش اولدینی آکلاشیلیور . آسنا خاندانك بوقهرمان اولادی موقعی تحکیم ایتدکن صوکره اجدادینك انتقامنی آلمق ایچون ، (هه - شا - چینگ He-cha-tching) شهرینی ضبط ایدرک کندیسنه قرارگاه اتخاذایتمش ، اورادن ، (پینگ - چه ئو ping-tcheou) سنجاغنه آقینلر اجراسنه باشلامشدر [م ۶۸۲] [۲] .

ایرتسی-نه ، حرکاتی داها زیاده توسیع ایدرک ، (تینگ-چه ئو Ting-tcheou) [۳] ، (هوئی - چه ئو Hoei-teheou) سنجاقلرینه و (شانسی Chansi) ایالتنك دیگر طرفلرینه کیردی [م ۶۸۳] چینلیر ، بو آقینلری طور دیرمق ایچون ، برقاج جنرال کوندردیلر سده ، بونلر هیچ برشیئه موفق اوله مدیلر . حتی بعضیلری محاربه لرده مقتول دوشدی . تورکلر چین اردولرینه اهمیت ویرمه رک ایلریدیلر . (کوئی - هوا - چینگ Kuei-Hoa-tching) والیسنی اسیر ایتدیلر . شمالی چینك استیلاسه قوبولدیلر [م ۶۸۴] .

ایمپراطور ، تورك آقینلرینی طور دیرمق اوزره (کوئی - هوا - چینگ) شهرینی تخریب ایتدیرمک کبی مجنونانه برتشبه قالدشدی . فقط ، وکلاسی ، (کوئی - هوا -

[۱] قوتلوغ خانك اوغلی اورخون کتابه-سندده پدرینك دشمنلرینی وارنلرله اولان ماجراسنی شوصورتله تصویر ایدیور : [بیریه تابغاچ بودن یاغی ارمش بیریه بازقاغان تقز اوغز بودن یاغی ارمش . قیرقیز قوریقن اوتز تاتار قیتای تانابی قوب یاغی ارمش آقام قاغان بونجه ... (کتابه-نك بوپارچه سی سیلنمشدر) ... قیرق آرتوقی پتی یولی سولمش یکریمی سونوش سونشمش تنکری یارلقادق اوچون ایلاکک السرتشم قاغانلغ قاغانسزایتمش یاغیغ باز قیلشم تیرلکک سوکورمش باشلیغ یوکوندرمش ...] (تومن : ص : ۱۰۲)

بری ده چین قومی دشمن ایمش . اوزاقده بازخان ، طقوز اوغوز قومی دشمن ایمش . قیرغیز ، قوریقان ، اوتوز تاتار ، ختای ، تانابی هپ دشمن ایمش . پدرم خان بوقدر ... قرق یدی دفعه سفر ایتمش ، یکریمی محاربه ایتمش . تنکری یاردیم ایتدیکی ایچون اولککسی اولانلری اولککسز براقش ، خانی اولانلری خانسز براقش . دشمنلری صلحه یاتیرمش . دیزلیرلی یعنی قوتلیرلی چوکدورمش ، باشلیره یعنی اولولره باش اکدیرمش ، اطاعت ایتدیرمش ...

[۲] قانغ - مو ، کیه - تاي - کی - سو ، تانغ - شو دن نقلاً ده غینی . ح : ۱ : ق : ۲ : ص : ۴۴۷
[۱] ده غینی یوسنجاغك اسمنی (تیم - چه ئو Tim-tcheou) شکندده ضبط ایدیور .

چینگ (تخریب ایدیلدیکی تقدیرده (لينغ - چه ئو ling-tcheou) ، (هيا - چه ئو Hia-tcheou) طرفلرينك تورك استیلاسنه قارشى آچىق قاله جغنى واوزمان، قوتلوغ خانك اردولرىنى توقیف ممکن اوله ميه جغنى كندیسنه آكلاته رق بوتصور مجنونانه دن واز كچیردیله . مع مافیه ، قوتلوخان ، چینگ شالندن ایرلیوردی . ایرتسی سنه بهارنده (م ۶۸۵) ، تکرار هجومله باشلادی . نینگ - هيا ning.Hia^[۱] شهرىنى ضبط ایتدكن صوكره ، (تاي - چه ئو tai-tcheou) جوارینه قدر ایلریله دی . چین جنراللرندن (جو - پینگ tchou-ping)^[۲] ، كندیسنی (هین - چه ئو Hin-tcheou) ایالتنده قارشولادی . بوراده مدھش بر محاربه اولدی . نتیجه ده چینلیله ، بش بیک تلفات ویره رك چكلمكه مجبور اولدیله^[۳] توركلر بو پارلاق موفقیتی متعاقب آقینلرینه دوام ایدمك ، (اوردوس) طرفلرینی وچینگ شمالده کی دیگر ایالتلرینی استیلا ایلدیله . چینلیله ، آنجق (مو - قو mo-ko) ویا (مو - هو mo-ho) تاتارلرینك معاونتلی سایه سنده میلادك ۶۸۶ تاریخنده آقینلری طور دیرمنه ، توركلری شمالی چیندن چیقارمق غوبی چولی ماوراسنه آتمغه موفق اوله بیلدیله .

چینلیله ، بوصولك موفقیتلرینه رغماً ، توركلرك تکرار هجوم ایتلمی احتمالی دوشونه رك دائمی بر خوف و خشیت ایچنده یاشیور ، توركلرك اسکی شوكت و قدرتلرینی قازانه جقلرندن بك زیاده تلاش ایدیورلردی . چونكه ، یکریمی یدی کشی ایله صحنه یه چیقان بوقهرمانك ، دورت بش سنه ظرفده تاتارستانده کی اقوامی كاملاً كندیسنه بند و معظم چین اردولرینی تارومار ایدمك بر قدرت قازانمسی ، نه یامان بر اقتداره مالك اولدیغنی ، ایلری ده نهلر یاپه بیله جكنی بك كوزل كوستریوردی .

بوانساده چینگ مقدراتی اداره ایدن ، ایمپراطوریچه ، (وو - هه ئو Vou.Heou) ، مملكتك مروض قالدینی تهلكی كوره رك ، كوزده لرندن جنرال (هوآی - ئی Hoay-y) یی ایکی یوز بیک كشیلك براردو ایله توركلره قارشى كوندرمكه قرار ویردی . ایمپراطوریچه ، بواردونك توركلری محو ایدم بیله جكنی امید ایدیوردی . حالبوكه جنرال (هوآی - ئی) نك ، ایمپراطوریچه نك كوزده لرندن اولمقدن باشقه بر مزیتی

[۱] مینگ - هيا شهرینه (هيا - چه ئو Hia-tcheou) نامی ده ویریلیوردی .

[۲] موسیو دهغینی بو جنرالك اسمی (جو - پیم Tehou-pim) طرزنده قید ایدیور .

[۳] ایستانیسلاس زولیه ن . ص : ۱۰۴ ، ۱۰۵ . دهغینی . ح : ۱ : ق : ۲ : ص : ۴۴۸

يوقدى . بونى بيلن چين وكلاسى بوعاجز سالون آدمىك قوتلوغ كېى برداهيه حربە قارشى كونده رىلسىندىن هيچ برنتيجە چيقمە يە جىغنى تقدير ايدىيورلردى . حقيقت حالە بويلە اولدى . جنرال ، قوتلوغ خانك قارشوسىندە ، چينك كىندىسەنە مقابلەدن عاجز اولدىغى كوسترمىكەن باشقە برشى ياپەمدى . قوتلوغ خان ايسە ، جنوب ايمپراطورلغىك تظاهر ايدىن صىغىندىن بالاسىتفادە ، توركىستاندە هنوز كىندىسەنە انقياد ايتەمش اولان اولوسلرى برر برر تحت اطاعتە آلمغە باشلادى . تورك وحدت مليەسىنى تامين ايجون ، متعاقباً غرب توركلرى اوزرىنە يوريدى . بونلرە عائد اولىكەلرك مهم بر قسمنى ضبط ايلدى . [م ۶۹۰] [۱] .

قوتلوغ خانك ، شرقدە ، غربدە ، شەلدە ، جنوبدە ، دائما پارلاق ظفرلرلە تتوج ايدىن ، سفرلرى ، توركلرە موھان خان دورىنك احيا ايدىلىكەدە اولدىغى قىاعتنى ويريوردى . بوقىاعتلە حربە آتيلان توركلر ، چين اردولرىنى هيچە صاييور ، كىندىلرىنى آرتق اورتە آسيانك حاكىمى طانييورلردى .

چونكە قوتلوغ خان ، سكز ، طقوز سەنە ظرفقەدە چين حاكىمىتك مەھور اسيرى اولان توركلرى ، بودرجە يە اعلايە موفىق اولمشدى . بوعتبارلە ، تورك خانى ، برداهيه حرب عد اولنە بيلير .

منقرض اولمش بر دواتى احيا ايتىك ، يكىدن بردولت تاسىسى قدر كوچ ، حتى بعض خصوصدە برنجيسى ايكىنجىسىندىن داھا مشكل اولدىغى حالە ، قوتلوغ خان بوتون بوەشكلاتنى اقتحام ايتىش ، حياتى طاغ باشندە ، آت صيرتندە ، حرب ميدانندە كچيرمش ، نهايت چين حاكىمىتك مدەش زنجيرلرىنى قيرەرق ، تورك ملتى قورتارە بيلمىشدر .

قوتلوغ خان ، اون سەنە اول ، تورك اولىكەسىندە بلا پروا جولان ايدىن چين اردولرىنك قارشوسىندە تيترەدىكىنى ، اللى سەنە پرىشان بردورە اسارت كچيرن توركلرك تحت شوكتى اطرافقەدە برلشدىكىنى ، خلاصە بوتون مىلى املىرك تحقق ايتىدىكىنى كورمك سعادتى طويدقەن صوكرە ؛ برىسى سكز ، دىكرى يدى ياشلرندە ايكى اولاد براقەرق مىلادك ۶۸۱ تارىخىندە ارتحال ايلدى [۲] .

[۱] ژورنال آزيانىك . ج : ۴ ، ص : ۴۱۰ . دەغىنى . ج : ۱ ، ق : ۲ ، ص : ۴۴۸

[۲] ايكىنجى اورخون آبدەسنىك شرق جەھتتىك ۱۴ نجى سطرندە [آقام قاغان اوچدوقدا اوزم سكز ياشدە كلم : پدوم خام وفات ايتدىكى زمان بن (يەنى بىلىكە خان) سكز ياشمىدە

بوملى قهرمانك وفاتى اورتە آسيا اقوامى اوزرنده پك درين برتأثير براقدى .
 (يوغ) يعنى ماتم مراسمنه اشتراك ايتمك اوزرە هرطرفدن هيئتلىر كوندەريلىدى . طقوز
 اوغوزلرك باشبوغى اولديغى ظن ايديان (بازخان) ، اجرا اولتەجق مراسمك رياستە
 تعيين اولندى [۱] . قبرى اوزرينە برآبدە ركز اولتەرق اوزرينە وقوعات حياتيەسى
 يازديرىلىدى [۲] خاقانك اوغوللرى هنوز كوچوك اولدقلىرىدىن مقامنە (قورولتاي) ك
 قراريلە ، حياتندە بوتون محاربەلرينە اشتراك ايتمش اولان كوچوك قارداشى (مەچونۇخان)
 كچيرىلىدى . تورك تاريخندە (قاپاغان) ناميلە اشتہار ايدن ايشتە بو (مەچو) خاندەر .

تورك تاريخى مدرسى

م . شمس الدين

ايدم [دنيلمىش اولديغى كېى برىجى آبدەك شرق جەبەسەنك ۳۰ نجى سطرندەدە] آقام قاغان
 اوچدوقدا انىم كول تيكنى تىي ياشدە كلتى : پدرم خان اولديكى زمان كوچوك قارداشم كول تيكنى
 يدى ياشندە قالدى] عبارەسى قيد ايدلمشدر . [تومسن ، ص ، ۱۴ ، ۱۰۸] .

چين وقاينامەلرنەدە صريح برقيد كوريلەمەسەندىن ، غرب مؤللەرى قوتلوغ خانك تاريغ
 وفاتى تعيين دە اخلافة دوشمشلردر . موسيو (Deguignes) ايلە موسيو (Schlegel) ، خانك
 ميلادك ۶۹۳ نجى سەنەسندە وفات ايتديكى ادعا ايدىيورلر . موسيو ويسدلو Visdelou ايسە بو
 تاريغى ۶۹۰ سەنەسى اولەرق كوسترييور .

(ايستانيسلاس ژوليەن) . كلنجە بو ذات چين وقاينامەلرينك شرقى (توكيو) لر حقندە
 ويردكلرى معلوماتى جمع وترجمە ايتديكى حالە قوتلوغك وفاتى تاريخنە دائرەيچ برشى
 يازمەمشدر . موسيو تومسن ، اورخون كتابەلرنەدە قوتلوغ خانك ھەنكام وفاتندە اوغوللردىن
 (بىلكە) خان ايلە كول (تيكنى) ك سەنلرينە دائر ويريلن معلوماتى وبو ايكي پرنسك ياشلرينە
 نظراً كوستريلن وقوعات حربىيە ، چين وقاينامەلرتەدەكى تاريخلەرلە مقايسە ايدەرك خاقانك ۶۹۱
 سەنە ميلاديسندە وفات ايتمش اولديغى نتيجەسنى چيقارمشدر .

[۱] اورخون كتابەسندە قوتلوغ خانك وفاتى وھراسم تدفينەسى حقندە شوەبارە كوريليور :
 [آقام قاغان توروك قزغىب اوچەبارمش . آقام قاغانە باشليو بازقاغان بىل تيكمش : پدرم خان ،
 خاقانلى احيا وتورەيى قازاندقدن سوكرە وفات ايتمش . پدرم خانك ماتم مراسمنە رياست ايتمكە
 بازخان نصب ايدلمش . [تومسن ، اورخون كتابەلرى ، ص : ۱۰۲ ، برنجى آبدەشرق جەتتى ، سطر ۱۶]
 [۲] قوتلوغ خانك مزارطاشى ، شەدى يە قدر بيلنن اك اسكى توروك ديلنى وتورك يازبىنى محتوى
 اولوب ميلادك ۶۹۱-۶۹۲ سەنەسندە يازلمش ، صوك زمانلردە (اونغىن) نەرى كئارندە و قدیم
 (قارەبالغاسسون) شەرى خرابەلرى اوزرنەدە بولمىشدر . يازى يوقايدن آشاغى و سولدن صاغە ملوغرى
 اوقونمقەدەر . [مىل تىبىلر مجموعهسى ، صابى : ۴ ، ص : ۸۶ . تورى بوژەف : توروك دىلى يادكارلىرى]
 (قارەبالغاسسون) دە اويغور خانلرينە عائدەدە برطاقم كتابەلر بولمىشدر .